

KATLA

DE REIS NAAR DORESTAD

LUIT VAN DER TUUK

LUIT VAN DER TUUK

KATLA

DE REIS NAAR
DORESTAD

Uitgeverij Omniboek

INHOUD

Een reizende vrouw in de vroege middeleeuwen	7
1. Onze bron: Rimbert van Hamburg-Bremen	11
2. De wereld van Katla	21
Noormannen en Vikingen	21
Björn ‘van de grafheuvel’	25
Hoog als dadelpalmen	29
De spirituele wereld en het runenalfabet	32
Scheepsbegrovingen	38
Huis en haard	41
Zelfstandige vrouwen	44
De handelsplaats Birka	51
Friese kooplieden en Zweedse gilden	62
3. De reis van Katla	67
Boze geesten en afschrikwekkende zeemonsters	68
Vrije jongens	73
Luxegoederen en landbouwproducten	78
Handelsknooppunten	80
Golven in een ijzige band geklemd	90
Jagen en bomen	96
Op volle zee	100
Perikelen aan boord	103

‘De Tobbe’ en andere schepen	111
Kielschepen en koggen	115
Rivierstranden en kades	121
Wind in de zeilen: Katla’s tocht als historische fictie	125
4. Het reisdoel van Katla	131
Vrome standvastigheid	131
De Germaanse godenwereld	137
Dodenwaken en dolende zielen	139
Magie en bezweringen	141
Volksfeesten en christelijke heiligen	144
Liefdadigheid in Dorestad	147
Werkplaatsen, woningen en pakhuizen	148
Franken en Friezen	151
Agrarische overschotten	153
De Gouden Eeuw van Dorestad	159
Fiscale en juridische enclaves	161
Norse Robert en de gierige koopman	164
Haperende ontwikkeling	166
Rorik, graaf van Dorestad en hertog van <i>Frisia</i>	168
Terugblik	175
Noten	178
Geraadpleegde bronnen en literatuur	184
Verantwoording van de illustraties	191
Personenregister	192
Plaatsnamenregister	194
Bijlage: De bouw van een Deens vrachtschip	198

1

ONZE BRON: RIMBERT VAN HAMBURG-BREMEN

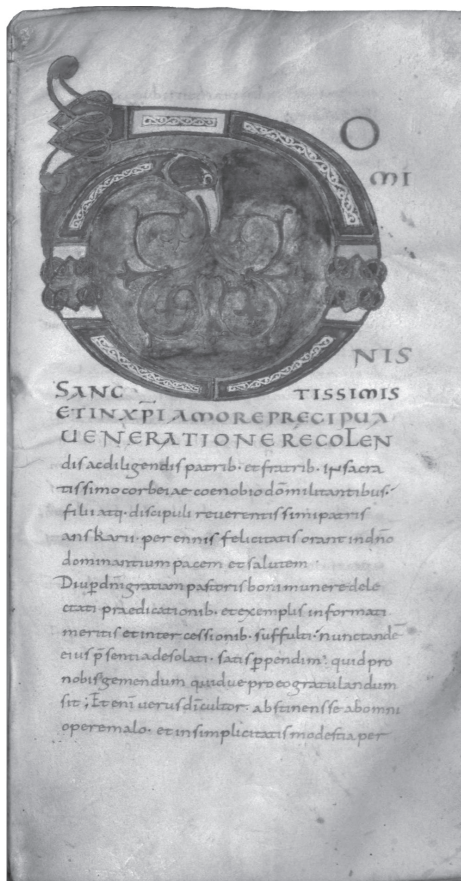
De reis van Katla naar Dorestad had een religieuze achtergrond. Daarom waren haar belevenissen bij wijze van stichtelijk voorbeeld op schrift gesteld door bisschop Rimberty van Hamburg-Bremen. Door hem zijn we op de hoogte van haar bestaan en de reis die zij ondernam.¹ Om zijn relaas naar waarde te kunnen schatten, kijken we eerst naar de achtergronden van deze geestelijke, voordat we met Katla de tocht naar Dorestad ondernemen. Wie was Rimberty, waar kwam hij vandaan en hoe kon hij op de hoogte zijn van bijzonderheden over het leven in het land van de Noormannen?

Rimberty was een van de missionarissen die in het kielzog van kooplieden en diplomaten uit het Frankische Rijk naar Scandinavië waren gereisd om er het evangelie te brengen. Dankzij hun getuigenissen zijn wij op de hoogte van allerlei details van het leven in de Zweedse handelsplaats Birka op het eiland Björkö in het Mälarmeer ten westen van Stockholm. De plaatselijke bewoners hebben zelf hun geschiedenis niet op schrift gesteld. Zij hebben alleen enkele korte teksten op hun runenstenen nagelaten, maar die geven ons slechts een miniem inzicht in hun doen en laten.

Rimberty was de Frankische geestelijke Anskar na diens dood in 865 op de bisschopszetel van Hamburg-Bremen opgevolgd. De laatstgenoemde was als jonge monnik in de vroege jaren twintig van de

negende eeuw naar de net opgerichte abdij van Corvey in Westfalen gezonden om van daaruit de onderworpen Saksische bevolking te kerstenen. Toen de aandacht van de Frankische heersers korte tijd later van Saksen naar het noorden verschoof, reisde Anskar in opdracht van de Frankische keizer Lodewijk de Vrome naar Denemarken en enkele jaren later naar Zweden.

Anskar werd gewijd tot aartsbisschop van het nieuw opgerichte aartsbisdom Hamburg – vanaf 845 aartsbisdom Hamburg-Bremen – en werd bovendien officieel benoemd tot pauselijke legaat voor de noordelijke gebieden die wij nu tot Scandinavië rekenen.² Rond 830 bezocht hij Birka, waar hij weliswaar goedgunstig werd ontvangen, maar zijn pogingen om er het christelijke geloof te brengen misluk-

Eerste blad met initiaal D van het oudste handschrift van de levensbeschrijving van Anskar uit de late negende eeuw dat bewaard wordt in de Württembergische Landesbibliothek in Stuttgart. Deze band met 58 perkamenten bladen is mogelijk in de abdij van Corvey ontstaan.

ten, zoals we kunnen lezen in de levensbeschrijving van Anskar die door Rimberty na de dood van zijn voorganger op schrift werd gesteld.

Halverwege de negende eeuw ondernam Anskar opnieuw een poging in dit noordelijke deel van zijn werkgebied dat toen onder het aartsbisdom Hamburg-Bremen viel. 'De missionaris volbracht zijn reis, en nadat hij bijna twintig dagen op een schip had doorgebracht, kwam hij in Birka aan wal.' Vervolgens vroeg hij koning Olaf hem toe te staan het christelijke geloof in zijn rijk te prediken, waarop de koning antwoordde:

'Hierover heb ik geen zeggenschap. Bovendien durf ik deze missie niet te steunen voordat ik onze goden door het lot heb geraadpleegd en ik de wil van het volk betreffende deze kwestie ken. Laat uw gezant de volgende volksvergadering met mij bijwonen.' [...]

Toen de dag van de vergadering, die in Birka gehouden werd, nabij kwam, liet de koning het volk door middel van een heraut, zoals bij hen gebruikelijk, op de hoogte brengen van het doel van de missionarissen.

De vergadering was verdeeld, maar een oudere man nam het woord en brak een lans voor het christelijke geloof. Hij vertelde dat sommigen van hen zich in Dorestad hadden laten dopen en dat had hun groot voordeel gebracht. Toen hij was uitgesproken, was het volk unaniem van mening dat de priesters mochten blijven en dat alles wat met het christelijke geloof te maken had, onbelemmerd mocht worden uitgevoerd.

Daarop richtte de koning zich te midden van de vergadering op en gebood een van zijn mannen de gezant van de bisschop te vergezellen en hem te vertellen dat het volk zijn voorstel wilde accepteren en er niet vijandig tegenover stond.

(Uit: Rimberty, *Het leven van de heilige Anskar*)³

Blijkbaar genoten Frankische geestelijken die Birka bezochten bescherming van de koning, net als kooplieden uit verre oorden die er hun waren aanboden. Daarmee hield deze vorst tegelijk toezicht op de handel, want hij had er alle belang bij dat de koopwaar bleef toe-

stromen, al was het maar omdat hij de eerste keus had uit al die begerlijke goederen.

Op het eiland Björkö zijn ten noorden van Birka bij de baai van Korshamn de funderingsresten van een grote zaal van 37 bij 11,5 meter gevonden. Bij deze zaal was een gemarkeerd gedeelte dat waarschijnlijk als een cultusplaats kan worden opgevat. Het is goed mogelijk dat dit de door Rimbert genoemde residentie van Herigarius was, de koninklijke prefect van Birka die op zijn terrein een kerk liet bouwen. Het was deze kerk waar de prefect zich volgens Rimbert naartoe liet brengen om er van een ernstige ziekte te genezen.⁴

De koning zelf beheerste de handelsplaats vanuit zijn residentie Kungsgård op het naburige eiland Adelsö. Tegenwoordig herinneren nog drie *kungshögar*, koninklijke grafheuvels, en een runenstein aan het roemrijke verleden van dit eiland. In een van de heuvels was een rijkgeklede edelman in een scheepsgraf bijgezet. Op de runenstein staat vermeld dat Tolir, dienaar van de koning, en zijn vrouw Gylla die lieten oprichten.⁵

Toch had de koning in Birka niet alles te vertellen, zoals uit het bovenstaande relaas van Rimbert blijkt. Zelfs hij moest zich neerleggen bij besluiten die werden genomen in de volksvergadering, de periodieke samenkomst van vrije landeigenaren.

Rimbert schamperde over het opportunistische optreden van sommige inwoners van Birka die in Dorestad uit praktische overwegingen tot het christendom waren overgegaan. Hun nieuwe geloof zou

De grootste van de drie grafheuvels die bekendstaan als *kungshögar*, koninklijke grafheuvels, in Hovgården op het eiland Adelsö. In een van de heuvels bevonden zich de resten van een edelman uit de late negende eeuw die in een scheepsgraf was bijgezet.

uitsluitend tot smeermiddel hebben gediend om de relatie met hun christelijke handelspartners te bevorderen en weinig diepgang hebben vertoond.⁶ Dat die in zijn ogen verwerpelijke instelling niet alleen voor de bewoners van Birka, maar voor heel de pas gekerstende bevolking van Noordwest-Europa gold, hield hij maar liever voor zich.

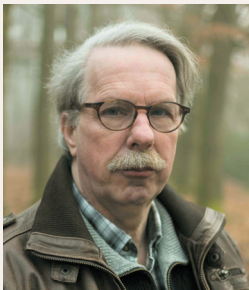
Rimbert was opgegroeid in het Vlaamse Torhout, waar Anskar kon beschikken over een *cella*, een bescheiden klooster dat de Frankische keizer Lodewijk de Vrome in 834 aan hem had overgedragen. Anskar stuurde Deense en Slavische jongens, die hij uit gevangenschap had vrijgekocht, naar dit klooster om hen voor de eredienst op te leiden. De geestelijke kroniekschrijver Adam van Bremen, die in de elfde eeuw informatie over de noordelijke missie had verzameld, schreef dat Rimbert er al als kind verbleef.⁷ Het zou dus kunnen dat hij een van de door Anskar vrijgekochte jongens was.

Torhout ligt niet ver van de havenplaats Brugge, waarvan we mogen verwachten dat het regelmatig werd aangedaan door kooplieden uit het noorden. Deze snel opkomende handelshaven, gunstig in een beschutte zeearm gelegen, lijkt een Scandinavisch karakter gehad te hebben. De naam Brugge is mogelijk afgeleid van het Oudnoordse *bryggja* (aanlegplaats). Misschien kunnen we deze Scandinavische connectie in verband brengen met het voorkomen van een Vlaming als Bryngerd die ergens in de negende eeuw op Gotland terecht kwam. Zij wordt in het *Landnámabók* genoemd als de Vlaamse moeder van de IJslandse kolonist Fridleif.⁸

Torhout kreeg in ieder geval een Scandinavisch karakter toen de West-Frankische koning Karel de Kale de *cella* met de bijbehorende landgoederen kort na 840 overdroeg aan de Noormannenaanvoerder Ragnar. Waarschijnlijk deed de vorst daarmee een poging om hem met zijn manschappen aan zich te binden. Karel was in een machtsstrijd geraakt met zijn broers, die andere delen van het Frankische Rijk bestuurden, en zocht medestanders in het Vlaamse kustgebied om hun het hoofd te bieden. Na de overdracht van Torhout aan Ragnar namen de meeste kloosterlingen de wijk, maar enige vrijgekochte slaven bleven achter.⁹

Halverwege de negende eeuw maakten 'gewone mensen' nauwelijks verre reizen. Naast kooplieden, edelen en kolonisten was er maar een enkeling die een gevaarlijke, ontberende reis op een handelsschip aandurfde. Dit maakte Katla, een welgestelde Zweedse vrouw die van Birka naar Dorestad reisde, zo bijzonder. Aan de hand van haar reis vertelt Luit van der Tuuk de geschiedenis van Birka, Dorestad en de handelsroutes van de negende eeuw.

Van der Tuuk vertelt hoe bijna twaalf eeuwen geleden Katla's landgenoten, de Noormannen, leefden in haar woonplaats Birka. Hij beschrijft de omstandigheden en hoe de positie van vrouwen in die samenleving was. Vervolgens wordt de reis naar het zuiden ondernomen en neemt hij de handel en scheepvaart uitgebreid onder de loep: hoe was die handel georganiseerd, wat waren de handelsroutes en belangrijke havens? Hoe werd er genavigeerd en hoe zagen de schepen er uit? Ten slotte vermeldt hij Katla's reisdoel, waarbij hij meteen de religieuze motivatie van haar reis uiteenzet die is opgeschreven in de annalen. Wat weten we over Dorestad en hoe zag de plaats eruit? Wat weten we over de machtige heren die er heersten, over de bewoners, de handelaren en ambachtslieden en in het bijzonder de Friezen die er hun basis hadden?

Luit van der Tuuk (1954) is zelfstandig onderzoeker, publicist en conservator van Museum Dorestad. Hij is gespecialiseerd in de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Noordwest-Europa. Eerder verscheen van hem onder andere *Vikingen en Lof en Laster: Vrouwen in de vroege middeleeuwen*. Met zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de W.A. van Es-prijs.

●●●●● NRC Handelsblad over *Vikingen*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684
ISBN 978 94 0191 769 8

9 789401 917698